

AISTĖ MORKŪNAITĖ

Iš vietos savivaldos kūrimosi Kaišiadorių apskrityje 1918 metais

1918 m. pabaigoje politinė padėtis Lietuvoje buvo pakankamai sudėtinga. Nors Pirmąjį pasaulinį karą pralaiminti Vokietija pripažino tautų apsisprendimo teisę, Vilniuje jau veikė Lietuvos Valstybės Taryba, paskelbusi Vasario 16 d. aktą, buvo sudaryta Lietuvos Vyriausybė, tačiau valdžia dar buvo vokiečių rankose. Buvo aišku, kad vokiečiai iš Lietuvos tuoj pasitrauks, todėl reikėjo kuo skubiau sudaryti valdžios perėmimo vietose mechanizmą, užtikrinti gyventojų saugumą.

Vietos valdžios institucijų klausimas ne kartą svarstytas Valstybės Taryboje. Matyt tai, kad Valstybės Tarybos daugumą sudarė dešiniųjų pažiūrų atstovai, atramos ieškoję katalikų bažnyčioje, nulėmė, jog žmonės buvo raginami kurti parapijų, o ne valsčių komitetus. Lapkričio 13 dieną „Lietuvos aidas“ išspausdino Valstybės Tarybos parengtą atsisaukimą į Lietuvos piliečius. Jame apibūdinama Lietuvoje susiklosčiusi padėtis, aiškinama vyriausybės pozicija, akcentuojama vietos savivaldos svarba. Pirmą kartą paraginta kurti savo valdžią: „*Negaišdami nei dienos, kiekvienoje*

parapijoje susirinkite visi vyresnieji, be kalbos ir tikybos skirtumo, ir išrinkite Parapijos Komitetą iš penkių ar septynių žmonių. Išrinktasai komitetas turi tuojau paimti į savo rankas tvarkyti apylinkės gyvenimą(...) Komitetas tegu susižino su kaimynų Parapijų komitetais ir bendrai teįsteigia Apskričių (Kreisų) komitetus. Šitie teųžmezga nuolatinius ryšius su Lietuvos Vyriausybe“¹. Vietos savivaldybės turėjo būti atrama dar silpnai centrinei Lietuvos valdžiai.

Gyventojai subruzdavo organizuotis. Norėdama išvengti stichiškumo, Vidaus reikalų ministerija parinko vietose arba pasiuntė į apskritis savo atstovus – įgaliotinius. Vyriausybės įgaliotiniai aiškino valdžios politiką, rengė gyventojų susirinkimus, padėjo organizuoti savivaldą. Jie turėjo informuoti Centrinę valdžią apie realią padėtį vietose. Kaišiadorių apskrityje toks Vyriausybės įgaliotinis buvo dr. Vl. Mongirdas (vėliau įgaliotiniais tampa apskrities viršininkai).

Vietos savivaldos kūrimasis Kaišiadorių apskrityje (tautinių mažumų, politinių partijų dalyvavimas, bolševikų įtaka, lenkų invazija ir kt.) reikalautų

gilesnių tyrimų. Čia norėtume pristatyti tik vieną dokumentą, gerai atspindintį situaciją 1918 m. pabaigoje – Kaišiadorių apskrities viršininko dr. Vl. Mongirdo raportą Vidaus reikalų ministerijai apie padėtį apskrityje. (Nors dabartinio Kaišiadorių rajono ribos nesutampa su 1918 m. Kaišiadorių apskritimi, bus pateikiamas visas dokumento tekstas.)

Kaišiadorių apskritis – Pirmojo pasaulinio karo metu vokiečių sudarytas administracinis vienetas. Vokiečiai visą Lietuvos teritoriją buvo suskirstę į 44 apskritis, valsčiai sudarė apskritis. Kaišiadorių apskritis priklausė Vilniaus-Suvalkų karinei valdybai². 1918 m., kuriantis Lietuvos valstybei, apskričių ribos dar nebuvo pakeistos.

Dokumentas be datos, tačiau galima spręsti, jog jis rašytas tarp 1918 lapkričio 13 (atsišaukimo pasirodymo diena) ir gruodžio 6 d. (tekste numatytas apskrities atstovų suvažiavimas). Mongirdas raporte gan smulkiai aprašo to meto situaciją. Svarbiausia čia savivaldos institucijų kūrimas, kokiais būdais buvo renkami atstovai į jas, santykiai su vokiečiais, miškų kirtimo problemos, maisto, spekuliacijos klausimas, savos apsaugos (milicijos) organizavimas.

Kai Lietuvoje kūrėsi pirmos savivaldybės, jokių valstybės normatyvinių aktų, reglamentuojančių vietos valdžios sudarymą, nebuvo. Galima buvo pasiremti nebent jau anksčiau minėtu Valstybės Tarybos atsišaukimu į gyventojus. Kai kuriose vietose, kur buvo aktyvūs vietos veikėjai, sava valdžia imta rūpintis dar iki paskelbiant atsišaukimą. Todėl

pirmos savivaldybės tiek organizacine forma, tiek kūrimosi būdu labai skyrėsi. Kūrėsi parapijų komitetai, kitur, kur kairiųjų jėgų įtaka didesnė – valsčių komitetai³. Panašiai vyko ir Kaišiadorių apskrityje. Kaišiadorių miestelyje lapkričio 23 d. vietos klebono pastangomis buvo sudarytas parapijos komitetas, bet greta susikūrė dar vienas – „darbininkų ir ūkininkų“ komitetas (bolševikinės pakraipos)⁴. Jis kiek vėliau buvo likviduotas. Kaip matyti iš Mongirdo raporto, kitur apskrityje, išskyrus Semeliškių ir Jiezno miestelius, kur susikūrė valsčių komitetai, veikė parapijų komitetai.

Patys rinkimai į savivaldos organus taip pat vykdavo įvairiais būdais. Daugiausia rinkta po vieną ar du kandidatus nuo seniūnijų, kai kur rinkti delegatai nuo kaimų arba kitais būdais. Balsuota viešai rankų pakėlimu ar žirnių pagalba (Semeliškės).

Į Lietuvos valdžios veiksmus, kuriant valstybės aparatą ir savivaldybes, nevienodai reagavo tautinės mažumos. Žydai, gudai labiau pritarė, o lenkai priešinosi. Lenkai sudarė savus komitetus (Babtuose, Vandžiogaloje, Onuškyje ir kt.), dažnai nepripažįstančius Lietuvos valdžios. Tačiau ne visi lenkai buvo priešiški lietuviškai savivaldai. Kaišiadorių apskrityje, kur gyventojų sudėtis taip pat buvo marga, matyti įvairių pavyzdžių. Antai Užugostyje lenkai rinkimuose nedalyvavo, Semeliškėse, Kaišiadoryse, Aukštadvaryje išrinkti mišrūs parapijų komitetai.

Pagal socialinę sudėtį savivaldybės taip pat buvo įvairios. Dažnai į komitetus patekdavo gydytojai, kunigai,

mokytojai, ūkininkai, darbininkai, prekybininkai ir t.t. Aktyviausi būdavo vietos inteligentai.

Išrinkus vietinius komitetus, būdavo sudaromi bendri apskrities komitetai. Jų sudarymo principai taip pat įvairūs. Kai kur apskrities komitetus (ar tarybą) rinkdavo kaimų atstovai, kitur parapijų ar valsčių komitetų atstovai. Vienur rinko vieną komiteto narį tūkstančiui gyventojų, kitur dviem tūkstančiams⁵. Kaišiadorių apskrityje, kaip matyti iš Mongirdo raporto, buvo sutarta, jog Apskrities tarybą sudarys vietos komitetų atstovai. Kiekvienas komitetas turėjo siųsti vieną atstovą, o jeigu komiteto žinioje buvo daugiau nei 6000 gyventojų, tuomet du atstovus. Tokiu būdu Apskrities tarybą būtų sudarę apie 30 žmonių. Mongirdas nurodo, jog toks suvažiavimas turėsias įvykti gruodžio 6 dieną. Kaip matyti iš kito dokumento, toks suvažiavimas įvyko⁶. Tik Apskrities taryba buvo išrinkta iš 6 žmonių, juos rinko 13 komitetų atstovai (Kaišiadorių, Trakų, Aukštadvario, Vievio, Semeliškių, Paparčių, Žaslių, Žiežmarių, Kruonio, Darsūniškio, Palomenės, Užuguosčio ir Gegužinės). Apskrities komiteto sudėtis: pirmininkas K.Markūnas (Kaišiadorių vaistininkas), pirmininko padėjėjas S.Kučinskas (agronomas iš Juodiškių dvaro), sekretorius J.Mičiulis (studentas iš Darsūniškio parapijos), sekretoriaus padėjėjas B.Šalkauskas (atsargos kapitonas iš Juknonių k., Žiežmarių valsč.), kasininkas A.Varnas (Kaišiadorių klebonas), kasininko padėjėjas D.Ostraševskis (ūkininkas iš Vievio parapijos).

Savivaldybės kūrėsi labai nepalankiomis aplinkybėmis – vokiečių okupacinė administracija, kareivių tarybos (Soldatenratai) beveik visur trukdė arba stengėsi (kaip antai Žiežmaruose), kad į vietos valdžią patektų jų statytiniai.

Svarbiausi naujųjų savivaldybių uždaviniai buvo kovoti su krašte siautusiais plėšikavimais, išsikerojusia spekuliacija. Skubėta kurti miliciją ar apsaugos būrius. Į milicijos būrius priiminėti tinkami tam darbui žmonės, savanoriai. Reikėjo gauti ginklų, lėšų atlyginimams mokėti. Trūko maisto produktų, todėl labai svarbu buvo sustabdyti spekuliaciją gyvuliais ir maisto produktais. Buvo draudžiama be savivaldybių leidimo pardavinėti javus ir gyvulius, išvežti juos iš apskrities ribų (konfiskuotos prekės atiduodamos vargšams). Daug javų buvo sunaudojama slapta degtinės varymui, todėl uždrausta gaminti naminę degtinę. Kai kur vokiečiai buvo įsteigę maisto sandėlius, kur laikė rekvizuotus iš gyventojų grūdus. Savivaldybės stengėsi tuos grūdus gauti iš vokiečių, kad galėtų panaudoti varguomenei šelpti.

Buvo susirūpinta miškų kirtimu. Jau pakrikus okupaciniam režimui, daug kur pradėta nelegaliai kirsti valstybinį mišką, kai kam tai buvo geras pasipelnymo šaltinis. Buvo uždrausta be savivaldybės žinios kirsti mišką ir jį kur nors gabenti. Tuo rūpintis taip pat turėjo milicija.

Vėlesniais mėnesiais daug kas keitėsi. 1918 m. pabaigoje įsikūrusios valsčių, apskričių savivaldybės pagal savo statusą buvo laikinos. Jas turėjo pakeisti naujos savivaldybės, išrinktos

vadovaujantis vidaus reikalų ministro aplinkraščio „Dėlei savivaldybių Lietuvoje“ reikalavimais. Kaišiadorių apskrityje taip pat pakito vietos savivaldos organų sudėtis, keitėsi darbo sąlygos ir pan. Čia pateikiame dokumentą apie

pirmąsias Kaišiadorių apskrities savivaldybes. Dokumentas saugomas Lietuvos centriniame valstybės archyve, Savivaldybių departamento fonde (F.379. Ap.2. B.18). Kalba netaisyta. Pabraukti žodžiai kaip originale.

Kašedaru apskritis.

Kašedaru apskritij visur jau susitvėrė komitetai – daugiausiai parapijų komitetai; tiktai Semeliškij ir Jezne bezirko⁷ (valsčiaus) komitetai. Abelnai visi atranda, kad Kašedaru apskritij butų patogiau sutverti bezirkų komitetai, nes tie čionai kaip tik atsako seniems valsčiams; tokiu būdu lengviau butų perimti valdžią iš vokiečių, nes jinai pas vokiečius koncentruojasi bezirkuose; čionai ir visa uke jų.

Rinkimai daugiausiai buvo abelni, t.y. susirinkdavo visi ir potam state kandidatus tankiausiai nuo starostyščiu,⁸ – ir jau visi už juos balsavo. Buvo vietos, kur rinko delegatus nuo kaimo (Užuguostis), arba nuo 10 šeiminų siuntė vieną delegata (Aukštadvaris), – ir tie jau rinko komitetą.

Žižmariai. Rinkikų buvo daugiau tukstančio. Buvo pastatyti kandidatai nuo starostyščiu po du. Čionai Amstvorsteheris⁹ kišosi į rinkimus ir vienu išrinkta pamainė kitu, o potam spyrė išrinkti priverstinai į komitetą didžių lietuvybės priešą, Habdanką, bet kol kas jį neišrinko. Dalyvavo rinkimuose ir dvarponiai, bet nei vienas jų neišrinktas. Išrinkti 6: Batoras, Blažys, Bol. Šalkauskas, Jonas Bubnys, Vincas Venckus ir žydas Šapiro. Čionai miškus kerčia. Žmones išplėše dvarą. Rusai Užtat vokiečiai juos baudė, mušė ir atiminėjo ne tik tą, kas buvo žmonių pagrobta, bet ir jų turtą. Vladikiškio dvaro užveizdas – vokietys ima nuo žmonių po 5 Markes ir leidžia važiuoti į mišką, kas neduoda 5 Mk, tą gražina atgal.

Palonės¹⁰. Rinkikų susirinko 90. Pastatė kandidatus iš kiekvieno sodžiaus ir išrinko komitetą iš 15 žmonių. Mišką kerta, sako dabar galima. Žmonės skundžiasi, kad dvarponis Strumilo viską nuo vokiečių supirkinęs sau: grūdus, šilką, bulbes ir t.t.

Paparčiai. Rinkimas buvo abelnas nuo 18 metų. Rinko rankų pakėlimu. Išrinko komitetą iš 5 žmonių: Bartaševičius, kunigas Zimkus, mokytojas Kundrotas, Dak. Matačiūnas, ir Jonas Čuladas. Miškus kirto, bet komitetas uždraudė ir dabar jau nebekerčia – tik sausus veža. Išrinkta milicija nuo kiekvieno kaimo. Paduotas prašymas soldatenrat¹¹, kad parduotų komitetui grūdus.

Užugustis. Čionai rinko delegatai nuo sodžių. Komitetas iš 5 žmonių, tarp jų ir klebonas. Lenkai rinkimuose nedalivavo, nes sako „Litwa polszczą będzie wojowac“¹². Čionai buvo žmonių apiplėšti du vokiečių valdomi dvarai potam juos vokiečiai baudė ir viską atėmė, yra trys užmušti. Apie tą mano smulkiai paduotas komiteto pranešimas.

//Semeliškis. Rinkimuose dalivavo apie 800 žm. Buvo pastatyti kandidatai po du nuo starostyščių. Rinko ir lenkai ir gudai. Rinko dedami žirnius į baltą ir juodą butelį.

Išrinkti 8 žmonės (terp jų klebonas) ir vienas žydas, terp tų aštuonių yra vienas lenkas ir vienas baltgudis. Čionai padarytas komitetas apskaitymui nuostolių. Miškas kirto, – bet tapo paskirti 4 kiti „objesčikai“, ir nustoja kirsti. Dabar komitetas pats pardavinėja mišką po 8 r. sieksnis ir po rublį pusę ant balanų. Susitvere milicija iš 12 vyrų. Nusprenta jiems mokėti po 3 rub. menesiui. Veikia savo teismas.

Kašedoriai. Rinko 600 žm. Išrinkti 5 lietuviai ir vienas lenkas. Sutverta milicija iš 50 žm., algos po 200 Mk. į menesį. Nusprenta padaryti vidurinę paskolą po 3 rb. nuo desetinos – prižadeta, kad potam lietuviška valdžia atskaitys šitus piningus rinkdama mokesnius. Milicija dabuoja kiekviena trukį¹³ ir neleidžia pasažiramams¹⁴ vešti daugiau kaip keletą svarų mesos, 10 kiaušinių, 2 svarus sviesto ir 20 svarų miltų, – kas daugiau atimdineja ir potam pardavinėja neturtingiems.

Aukštadvaris. Čionai buvo 4 sykius rinkimai. Kada dar nebuvo Tarybos atsišaukimo, mano buvo sukviesti miestelėnai: krikščionis ir žydai – iš viso buvo 72 žmonės. Buvo išrinktas miestelio komitetas iš 6 žmonių – po 2 lenkų, lietuvių ir žydų. //Buvo išrinkta dėl miestelio milicija iš 3 žmonių. Antras mitingas buvo keleta dienu vėliau, jau iš daugel vietų bezirko ir čionai buvo ir čionai buvo nusprenta padaryti rinkimus iš viso bezirko ir už keletu dienų atsiusti delegatus nuo 50 žm. – vieną (pagal starostyščių) komiteto išrinkimui. Bet kada potam buvo gautas Tarybos atsišaukimas rinkti pagal parapijų – tai ir čionai susirinko parapijos žmonės. Bet čionai pasirodė, kad atvyko daugiausia lenkai iš Stakliškės ir Užugusčio parapijos, kurie nenorėjo prisidėti prie savo lietuviškų parapijų. Rinkimai neivyko. Ant galo buvo paskirta atsiusti delegatus nuo kiekvienų 10 šeiminių – vieną, – atvyko apie 70 delegatų ir tie išrinko 7 žmones ir 2 žydu (vieną su patarimu balsu). Dvarponio Kriukovskio iš Stakliškes parapijos suagituoti delegatai neišrinko pastatytus dar kandidatus kunigą Grigonį ir daktarą Mongirdą – nes jie „trzymają za Litwą“¹⁵. Išrinkti: Zenon Egiert, Zajączkowski Aleksander, Teofil Janonis (lenkas), Władysław Szymkiewicz, Antoni Ruczynski, Wiktor Wojciukowski ir Rabinas ir Ebsztejn – žydas. Mano buvo kalbėta su Kreishauptmanu¹⁶, bet jis prižada tik viską perduoti, kada žadės išeiti apie ką man praneš telefonu. Buvo kalbėta apie miliciją. Jisai išaiškino, kad gali būti išrinkti po 12 žm. nuo becirkų pagal nurodymą komitetų; jie turės pasirašyti, kad neveiks prieš vokiečius, gaus algas nuo kreisamto¹⁷, turės savo instruktorį nuo Tarybos, bet kur po priežiūra kreishauptmano. – Bezirkuose vokiečiai pardavinėja karves ir veža grūdus į Košedarus, arba pardavinėja ant vietos žydams dvarponiams.

//Buvo susivazimas delegatų, po du, nuo komitetų išrinkimui apskrities komiteto, arba apskrities tarybos, kaip jie save pavadino. Bet kadangi atvyko delegatai ne iš visų komitetų ir atvyko tik 12 žmonių, tai buvo nusprenta, kad 6 gruodžio kiekvienas komitetas iki 6000 žm. turintis atsius vieną delegata, o turintis daugiau 2 delegatu. Ir

tie jau delegatai (apie 30 žm.) bus apskrities Taryba, kurie ves visą apskrities valdimą ir rinksis laiks nuo laiko, – o išrinktas jos prezidiumas 3-4 žmonių jau gyvens Košedaruose ir vykins apskričio Tarybos nutarimus. Tasai susirinkimas išnešė rezoliuciją, kad protestuoja prieš nedemokratišką Tarybos viršininko paskyrimą iš viršaus, ką gali išrinkti tik jie patys, – ir ant galo kad toksai komisaras nereikalingas, – nes viską ves ir perims iš vokiečių apskrities Taryba. Buvo dar kalbėta, kaip kovoti su šmukleriais. Vieni patarė nieko neišleisti iš rajono parapijų, kiti viską atimdinti nuo šmuklerių, net gelžkelių stotis daboti; kiti vėl, kad reikia daleisti liuosa prekyste, bet pareikalauti iš vokiečių, kad niekas nebūtų vežama iš Lietuvos ir vežamas trukyse, – o kad kiekvienas komitetas vežtų ką turi ir supirkinėtų savo reikalams. Buvo nuspręsta uždrausti varyti degtinę ir ją pardavinėti.

Dr. Vl.Mongirdas

Nuorodos

- ¹ Lietuvos piliečiai // Lietuvos aidas. – 1918 lapkričio 13.
- ² *Vaitiekūnas S.* Lietuvos teritorija ir gyventojai. – Vilnius, 1998. – P. 79.
- ³ *Sireika J.* Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931. – Šiauliai, 1998. – P. 23.
- ⁴ Lietuvos savivaldybės 1918–1928. – Kaunas, 1928. – P. 19.
- ⁵ *Sireika J.* Lietuvos savivaldybės... – P. 24.
- ⁶ Kaišiadorių apskrities Tarybos pranešimas Vidaus reikalų ministerijai. 1918 12 07. // LCVA. F.379. Ap.2. B.18. L.4.
- ⁷ Apskritis vokiečiai padalijo į valsčius – (vok. Bezirk).
- ⁸ Seniūnija. Valsčius sudarė seniūnijos.
- ⁹ Vokiečių okupacinės valdžios atstovas valsčiuose – valsčiaus viršaitis. Dažniausiai valsčių viršaičiai skirti vokiečiai, buvę viršilos ir puskarininkiai.
- ¹⁰ Palomenė.
- ¹¹ Vokiečių kareivių taryba.
- ¹² Lietuva kariaus su Lenkija (*lenkų k.*).
- ¹³ Trukis – traukinys.
- ¹⁴ Pasažirai – keleiviai.
- ¹⁵ Palaiko Lietuvą (*lenkų k.*).
- ¹⁶ Kreishauptmanas – vokiečių okupacinės valdžios pareigūnas, apskrities viršininkas. Dažniausiai Kreishauptmanais skirti buvę Vokietijos karininkai, prieš karą valdiškose įstaigose tarnavę asmenys.
- ¹⁷ Kreisamtas – apskrities valdyba.